

UDK: 314.743(497.11)
DOI: 10.5937/KonGef24111P
Прегледни научни рад

ЕМИГРАЦИОНЕ НАМЕРЕ СТАНОВНИКА ГРАДА ЗАЈЕЧАРА КРОЗ ПЕРСПЕКТИВУ МИГРАНТСКИХ МРЕЖА

Марко Петровић¹

Апстракт: Простор источне Србије се од средине шездесетих година прошлог века суочава са процесом интензивног одсељавања становништва. Током процеса емиграција стварају се друштвене мигрантске мреже између земље порекла миграната и држава њихове дестинације. Како мреже имају кључну улогу у обликовању миграционих одлука и искустава, веома је значајно испитати њихову улогу и значај у Републици Србији, а пре свега у њеним емиграционим зонама. Како источни део Србије (Браничевска и Зајечарска област) припада најстаријој емиграционој зони, веома је значајно утврдити на који начин су се мреже формирале, њихову еволуцију и трансформацију, али у првом реду утицај на ставове и намере становништва овог дела Србије о миграцијама. Рад је базиран на резултатима теренског истраживања спроведеног 2019. године у којем су истраживани различити аспекти миграционих феномена, као и улога мигрантских мрежа односно породице, пријатеља и познаника у иностранству у привлачењу нових досељеника. У истраживању су примењене методе фокус групног истраживања, полуструктурисаних интервјуа, као и теренских опсервација на урбаном и руралном простору Града Зајечара. Резултати су показали да мигрантске мреже обликују одлуке о миграцији и њене исходе, а њихова улога је углавном од кључног значаја у доношењу одлуке о миграцији, јер представљају најбољи и најбржи пут за добијање информација о потенцијалној држави дестинације, могућностима за запослење, али и у финансијској подршци по доласку. Проучавање миграционих мрежа у Србији, кроз поређење са у другим државама, условиће боље разумевање овог феномена, утицај на будуће одлуке о миграцији, као и значајније повезивање локалне самоуправе и дијаспоре у функцији развоја.

Кључне речи: емиграција, дијаспора, мигрантске мреже, Град Зајечар, Република Србија

УВОД

Република Србија је традиционална земља емиграције и као таква представља вишегодишњи инкубатор радне снаге која је своје благостање (економско пре свега) пронашла ван граница своје државе. Либерализацијом привреде у СФР Југославији 1965. године дошло је до преласка државне привреде на тржишно привређивање а у новим либералним условима социјалистичка предузећа имала су велику конкуренцију како на домаћем тржишту рада тако и на страном. Дошло је до неминовног ослобађања радне снаге што је произвело велики број лица која су остала без посла. Незапослени радни контингент солуцију је пронашао у емиграцији и одласку на тада још како га називамо „привременом“ раду у иностранству. На емиграционом путу у иностранство, незапосленима како из градова тако из сеоских средина су се придружили и пољопривредници који су се суочавали са потешкоћама приликом запослења у урбаним срединама као и лица која су била запослена у индустрији, рударству и грађевинарству (Станковић, 2014).

Источна Србија учествовала је још у првом таласу емиграције шездесетих година прошлог века када су се већински селили неквалификовани радници пре свега у Западну Немачку што је било регулисано билатералним споразумом. Селили су се такође и у друге западноевропске земље. Источна Србија као сиромашнији део наше државе је након првог таласа емиграције одржавала гастарбајтерску емиграцију заједно са југозападном Србијом (Arandarenko, 2022).

На простору источне Србије дошло до вишедеценијских, бројних социо-економских промена које су директно утицале на формирање неповољних услова за даљи одрживи развој овог подручја у односу на остале делове Србије. Некадашња општина Зајечар са Зајечаром

¹ Докторанд, petrovic.marko95@gmail.com, ORCID: 0009-0008-3686-6283

градом као урбаним центром источне Србије суочила се како са претходно наведеним проблемима који се односе на ниво целе Србије тако и са другим друштвено-економским процесима. Процес индустријализације Зајечар је испрва претворио у привредни центар овог дела Србије, интензивирана урбанизација и прилив становника, услед миграционих токова село-град довела је до пораста броја становника и радне снаге. За време експанзије социјалистичке индустријализације Зајечар је био индустријски град са више мањих и неколико већих индустријских предузећа која су чинила економску основу општине и града. Значајан број становника радио је у овим предузећима а такође су била актуелна и пољопривредна добра као и земљорадничке задруге (Krstić, 2015). Приватизација јавних предузећа односно прелазак власништва предузећа из друштвене у приватну својину током деведесетих година прошлог века представља још један процес који је тешко погодио Град Зајечар оставивши негативне последице на економију општине, запосленост и општи квалитет живота овог подручја.

Периферни положај Града Зајечара довео је до изолованости територије, Зајечар је значајно удаљен од аутопута Е75 односно Коридора 10 а сматра се да су насеља у близини главних саобраћајних окосница државе у бољој економској позицији. У томе се огледа и сама периферност територије која је изоловала и одвојила читав Зајечарски округ од остатка Србије. Како је Град Зајечар управо и погранична област са Републиком Бугарском сеоска насеља око границе су популационо девалвирана а становништво је одавно емигрирало, прво у градски центар а потом и ван државе. Пограничне територије као што је ова у погледу политичког, етно-демографског и економског развоја углавном се третирају као заостала подручја (Милетић, Тодоровић, & Миљановић, 2009). Периферан и пограничан географски положај Зајечара створио је услове економске депресије која је одредила „судбину“ читавог даљег развоја територије.

Паралелно са свим овим процесима који су се дешавали одвијала се и емиграција радног и репродуктивно способног становништва Града Зајечара и целе источне Србије. Вишедеценијски тренд исељавања становништва из источне Србије довео је до формирања мигрантских друштвених мрежа које мигранти међусобно стварају у свим фазама миграционог циклуса односно пре емиграције, током емиграције и након емиграције. Дугогодишње исељавање становника овог простора формирало је јаку мигрантску мрежу која је дуги низ година иницирала и фацилитирала нове мигранте унутар своје мреже. Овим процесом створиле су се дугогодишње мреже дијаспоре, које теже да групишу припаднике спрске дијаспоре око одређених центара у земљама одредиштима (Arandarenko, 2022). Традиционално, становништво источне Србије има добро развијену мигрантску мрежу у германофоним земљама које су формирали гастарбајтери, те земље су пре свега Немачка, Аустрија и Швајцарска. Термин *gastarbeiter* на немачком језику значи гост-радник који је шездесетих година настао као појам који дефинише иностране раднике у овим државама (Vuksanović, 1997; цит. Rašić, 2022). Временом, неки од гостујућих радника су остали да живе у тим државама а одређени део њих добио је и држављанство. Гастарбајтери су заслужни за формирање јаких самоодрживих мрежа које и данас регрутују становништво источне Србије и Зајечара.

У овом раду истражује се значај мигрантских мрежа и њихово деловање на исељавање становника Града Зајечара. Прикупљени подаци са теренског истраживања се пре свега анализирају у контексту утврђивања повезаности утицаја емиграната Града Зајечара који су се одселили у иностранство и оних који тек потенцијално размишљају о емиграцији и у тренутку истраживања налазили су се на територији Града Зајечара. Главно истраживачко питање овог рада јесте утицај мигрантских мрежа на ставове и намере становништва овог дела Србије о емиграцији. Један од важних циљева истраживања је и мапирање дијаспоре Града Зајечара на основу одговора испитаника.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Друштвено-географска истраживања миграција су свеобухватна, централно место истраживања припада човеку чије је бивствовање условљено бројним просторним, социјалним, економским, демографским и другим факторима који су саставни део предмета проучавања друштвене географије. Међународне миграције становништва могу се сагледати кроз процес миграционог циклуса који се састоји из више фаза: прва фаза обично подразумева процес размишљања о пресељењу и сам процес емиграције, друга фаза имиграцију и боравак у иностранству а трећа фаза - могући трајни останак у земљи дестинацији или пак повратак у државу порекла који потом повлачи процес реинтеграције. Ни једна од ових опција у трећој фази нису заиста коначне и могу се променити, све зависи од индивидуалних аспирација и реалних могућности миграната. Фазе миграционог циклуса су само поменуте у најједноставнијем облику и потрено је нагласити да су исте веома динамичан и сложен процес. У свим поменутим процесима изузетно значајну улогу у мигрирању имају мигрантске друштвене мреже које представљају главно теоријско упориште овог истраживања.

Теорија мигрантских мрежа постала је један од најпрактичнијих теоријских приступа који објашњава како миграција настаје и како се одвија у последњих неколико деценија. Литература указује да се перспективом мигрантских мрежа највише се бавио социолог Даглас Меси у његовим многобројним научним радовима, заслужан је за популаризацију проучавања мигрантских мрежа као друштвеног феномена разјашњавајући њихов многострук утицај. Меси и др. (Massey et al., 1993), пружили су можда најрелевантнију дефиницију мигрантских мрежа која је широко цитирана у научним круговима, они наводе да су: **„мигрантске мреже сетови интерперсоналних веза које повезују мигранте, пређашње мигранте и немигранте у подручјима порекла и дестинација, кроз односе сродства, пријатељства и заједничког локалног порекла.“** Меси и Еспања (1987), истичу да су мигрантске мреже заправо облик друштвеног капитала који ствара друштвену структуру која је способна да подржи масовну међународну миграцију. Исти аутори такође наводе да управо мреже миграната играју кључну улогу у свим аспектима миграција: мигрантске мреже утичу на доношење одлука о миграцији, усмеравање миграционих токова, утичу на обрасце насељавања и интеграцију миграната, утичу на стварање и одржавање транснационалних веза и сл. (Massey & España, 1987, 736).

Теорија мигрантских мрежа не представља нов концепт у проучавању међународних миграција. Постоје радови научника из XX века који су се њом бавили (видети: Franz 1939; Lee 1966; Petersen 1958) а појам који се раније користио односио се на термин **„ланчане миграције“** (De Haas, Castles & Miller, 2019). De Haas (2010) наводи да је термин „ланчана миграција“ већ био коришћен од стране других научника нпр. Кени (1962), Прајс (1963) итд., он наводи да су термин ближе дефинисали Мекдоналд и Мекдоналд (1964) и то као **„покрет у којем будући мигранти уче о могућностима, обезбеђују себи превоз, иницијални смештај и запослење које је створено путем примарних друштвених односа са претходним мигрантима“**. Временом термин ланчане миграције замењен је термином мигрантске мреже, социјалне мреже или друштвене мреже. Од велике је важности одмах направити дистинкцију између друштвених мигрантских мрежа и појаве интернет друштвених мрежа. Мигрантске мреже говоре о односима (везама) које мигранти стварају у свим фазама миграционог циклуса са другим људима како у месту порекла тако и у земљи дестинацији. Овај термин не треба мешати са термином виртуалних друштвених мреже које људи користе као средства масовне комуникације посредством интернета (фејсбук, инстаграм, иск платформа тј. некадашњи twiter) и др. Значај мигрантских мрежа у процесу мигрирања је вишеструк. Литература указује да мигрантске мреже смањују трошкове и ризик миграције и, самим тим, повећавају вероватноћу даљег кретања. Мреже пружају знање о дестинацији миграције и дају подршку за интеграцију на тржишту рада и у друштву. Нарочито када се мигрира на међународном нивоу, мреже су често неопходни предуслови за остварење планова емиграције. Оне могу пружити интерне информације о локалном животу, локалним могућностима запослења или тренутној правној ситуацији у држави дестинацији (Bircan et al., 2020, стр. 11). Према Месију две капиталне улоге мигрантских друштвених мрежа се огледају у смањењу трошкова и смањењу ризика. Али нису сви мигранти имали мигрантске мреже и олакшице као њихови пратиоци добро утабаних стаза мигрантских мрежа. Мигранти пионери одлазили су у иностранство и без мрежа, управо је за њих миграција била скупа и ризикантна. Међутим, након што су се пионери мигранти одселили и започели процес интеграције у друштво пријема, потенцијални трошкови миграције су значајно смањени за пријатеље, рођаке и познанике који су остали у земљи порекла а имају намеру да се доселе (Massey et al., 1993). Мајер наводи да везе са ранијим мигрантима обезбеђују потенцијалним мигрантима значајне ресурсе које користе како би смањили ризике и трошкове миграција, на пример: добијају информације о процедури пресељавања како техничкој тако и правној, финансијску подршку, добре изгледе за проналажење посла, административну помоћ, физичку присутност и емоционалну солидарност (Meuer, 2001). Макро структурални фактори као што су ратовања, колонијална освајања, окупације, регрутација радне снаге, као и заједничка култура, језик и географска близина, често играју кључну улогу у покретању процеса миграције. Избори које праве регрутери тј. мигранти пионери дефинитивно утичу на изборе локација будућих миграната (Massey et al., 1998). Нпр. истраживање о мексичким мигрантима током 1970-их година показало је да је 90% испитаника стекло легални боравак у САД путем неформалних породичних веза и познанства послодаваца (Portes i Vach 1985, цит. према De Haas, Castles & Miller, 2019). Мајер (2001) наводи јасне доказе о томе како мреже утичу на пресељавање и запошљавање помоћу мрежа. Наводи да су мреже у међународним миграцијама омогућиле боље разумевање међународног тржишта рада. Бројне студије случаја о мигрантским мрежама донеле су убедљиве доказе о великим ефектима ових мрежа на трансфер радне снаге са једног дела света на други (видети: Banerjee, 1983; Mullan, 1989; Gunnatilleke, 1998; Shah and Menon, 1999). Шах и Менон (1999) истраживале су ланчане миграције кроз друштвене мигрантске мреже радника имиграната из Јужне Азије у Кувајт. Показало се да око 70% испитаника из сваке земље (Пакистан, Бангладеш, Индија осим Шри Ланке, где је 20% испитаника) изјавило је да су имали пријатеља у Кувајту пре доласка. Пријатељи су пружили

информације испитаницима из сваке земље (осим Шри Ланке), при чему је 53-70% њих сазнало за свој посао од пријатеља. Иста студија показује да је 56% испитаних Пакистанаца на неки начин омогућили визу преко пријатеља (Shah & Menon, 1999). У овим примерима евидентно је да су мигрантске мреже, осим што су помогле да се пронађе запослење у земљи дестинацији видно утицале и на емиграционе намере и коначно саму емиграцију дотада немигрантског становништва које је комуницирало са мигрантском мрежом

Поједини научници (Böcker, 1994; De Haas, 2003) мигранти нису увек изложени само безбедним путевима током свог процеса миграције односно они нису увек „мостови“ који олакшавају одсељавање и досељавање. Они могу постати и „чувари врата“ који оклевају и/или нису вољни да помогну будућим мигрантима (De Haas, 2010). Може се јавити проблем и код мреже сродства које могу постати и искључујуће и дискриминаторне за људе који на неки начин не припадају одређеним социјалним или родбинским групама. Емиграционе намере на простору Србије проучавали су многи научници (Šantić, 2020; Todorović, Javor i Radić, 2020, Petrović, Brčerević i Šaranović, 2020) а већина њих указује на економске разлоге који највише мотивишу на емиграцију. Занимљиво је то да у једној студији о везаности за место и миграционе намере, Зајечар је освојио најнижи резултат емотивне везаности испитаника за место а уједно је и имао највећи број испитаника који планирају да се одселе из града (Petrović, Brčerević i Šaranović, 2020). У контексту емиграционих намера овај резултат не пружа оптимистичан сценарио.

МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Овај рад заснован је на основу прикупљених података који су добијени опсежним научним истраживањем под називом „Истраживање ставова и намера становништва о пресељавању и утврђивање миграција на демографско старење у четири јединице локалне самоуправе, у циљу формулисања препорука за креирање мера популационе политике“. Истраживање је спроведено у априлу и мају 2019. године у више јединица локалних самоуправа међу којима се нашао и Град Зајечар. Наручилац пројекта био је кабинет министра без портфеља задуженог за демографију и популациону политику а истраживање је спроведено од стране професора и студената са Географског факултета у Београду на челу са проф. др Даницом Шантић. Град Зајечар изабран је као регионални центар источне Србије који припада најстаријој емиграционој зони Републике Србије у коме су економске миграције примарни тип миграција.

Анализа у овом раду заснована је на основу спроведених интервјуа на територији Града Зајечара и фокус групног истраживања које су спроведене у три средње школе у Зајечару: гимназија и две средње стручне школе медицинска и техничка школа. Фокус група је квалитативни облик истраживања који укључује групну дискусију о задатој теми. Основни циљ фокус групе је да подстакне дубинску дискусију којом ће се истражити вредности и ставови испитаника према неком проблему. Ова метода групног интервјуисања састоји се од интеракције модератора и групе као и интеракцији чланова исте групе (Sokoko i Benković, 2009). За фокус групе се каже да су изузетно динамичне јер учесници реагују на коментаре других учесника чиме се добија значајно већи број коментара, мишљења, искрени ставови и сл. Литература указује да је одабир броја испитаника фокус група нешто око чега не постоји сагласност међу ауторима: према неким, задовољавајући број је од 4 до 8 испитаника, други наводе да је то између 5-15, затим 4-12, док неки не постављају ове границе (Национална академија за јавну управу, 2020). Фокус групе се користе као квалитативни метод прикупљања података, фокус групе помажу у откривању нових аспеката и информација у истраживању јер учесници заједно доприносе разноврсније перспективе о изабраној теми него што истраживач може сам да замисли (Gundumogula & Gundumogula, 2020). Методолошки, интервју представља једну од најкоришћенијих метода у друштвеним и хуманистичким наукама. Интервју представља само један од начина прикупљања података о истраживаној појави. Исидора Ватлес сматра да се путем интервјуа истраживане појаве у области друштвено-хуманистичких наука могу објаснити дубински и то из угла предмета својих истраживања – самих људи. Уз предузимање мера заснованих на утемељеној теорији, истраживања у које је укључен интервју постижу висок степен валидности, те се и закључци ових истраживања могу сматрати релевантним и валидним (Wattles, 2020).

Приликом истраживања реализовано је укупно 3 фокус групе у којима је учествовало 50 испитаника средњих стручних школа и гимназије старости између 18 и 19 година на завршним годинама школовања. Поред фокус група, за потребе овог рада анализирани су и 10 интервјуа са младим становништвом старости од 20-34. година. Испитаници су одабрани насумичном методом при теренском раду на територији Града. Ученицима у фокус групама на самом

почетку објашњено је како фокус групе функционишу, шта је главна тема истраживања као и анонимност приликом учествовања у истраживању. На исти начин, приликом интервјуисања становништва јасно су саопштени главни циљеви истраживања, тематика истраживања као и гарантована анонимност испитаника. Интервјуи су полуструктурирани са унапред формулисаним питањима али са могућношћу да при интервјуисању истраживач измени нека питања како би дошао до неочекиваних података преко којих испитану појаву може сагледати на неком дубљем нивоу. И фокус групе и интервјуи састоје се од различитих питања који имају за циљ да идентификује ставове становништва о миграционим феноменима и намере исељавања локалног становништва, међутим за потребе овог рада обрађиваће се она питања која су везана за могућу емиграцију, мигрантске мреже, потенцијалне дестинације испитаника као и специфичне ставове о миграцијима.

Реализација фокус група трајала је око два школска часа (90 минута) унутар просторија школа уз одобрење директора установа док су интервјуи у просеку трајали приближно сат времена. У фокус групама, у погледу полне структуре, учествовало је више женских испитаника – њих 27, док је мушких испитаника било укупно 23. Полна структура интервјуисаних грађана Града Зајечара доминантно иде у корист женског пола – њих 6, док је мушких испитаника било 4. На терену, коришћена је и неизбежна метода теренске опсервације истраживача на урбаном и руралном подручју истраживања, ова метода готово је незаменљива и од велике важности у географским истраживањима. Унутар овог рада користи се термин Град Зајечар што се односи на некадашњу општину са свим насељима док се термин Зајечар град односи на градско језгро.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Ученици средњих школа показали су висок степен познавања миграционих феномена и процеса, упућени су у процес емиграције као и изазове и потешкоће са којим се суочавају емигранти на свом путу. Висок степен познавања процеса исељавања не представља изненађење с обзиром да је становништво источне Србије последњих шездесет година изузетно просторно мобилно док је исељавање постало синоним за овај крај. Резултати истраживања показују да испитаници фокус група Града Зајечара у највећем броју жели да се одсели из Зајечара и Србије. Наравно, постоји и део учесника који би остао у Србији након школовања али се наглашава да би се лако одселили уколико се „не снађу“ односно пронађу посао. Ови резултати указују на општи наратив који преовладава у источној Србији, а то је да након завршетка средње школе млади обавезно напуштају Зајечар и ускоро одлазе у иностранство.

Анализирајући ставове испитаника, долази се до закључка да ученици сматрају да су деведесете године претходног века тачка прекретница у контексту емиграције и да се од тада људи у великом обиму исељавају из Града Зајечара. Како би се утврдила потенцијална емиграција код ученика средњих школа, било је потребно истражити мишљења ученика о нивоу задовољства животом у Србији. Резултати показују да је 23 испитаника задовољно досадашњим животом у Србији док је 27 ученика истакло да нису ни задовољни ни незадовољни, дакле 54% испитаника има амбивалентан став према досадашњем животу у Србији, што је више од половине испитаних и говори о томе да би у будућности могла уследити емиграција. Дискусијом о потенцијалном пресељењу или пак останку у Зајечару и Србији учесници фокус група су пружали разноврсне одговоре. Специфично је што су се ученици у гимназији једногласно изјаснили да не желе да остану у Зајечару, док скоро сви испитаници планирају да се одсеље у иностранство након завршених студија.

-Ја не волим Србију, у смислу да већ у својих 18 година сам схватио да не бих могао да живим као моји родитељи овде и да тотално ми је место где ја у било ком смислу могу да видим себе касније. Просто наша политика... (Зајечар, гимназија)

-Ученици медицинске школе у Зајечару претежно су се изјаснили да би остали у Србији да студирају, незнатан број ученика навело је да би након завршеног факултета или високе школе отишло у иностранство да се запосли, најчешће је упитању Немачка.

-Ја ћу у Немачку. Одмах. Идем тамо да радим. (Зајечар, медицинска школа)

-Ја желим да после завршетка факултета дам шансу Србији, али ако баш немам овде избора да нађем посао, онда ћу да идем. Сигурно не бих ишла у Немачку и Аустрију. Можда Скандинавија, можда Холандија. (Зајечар, медицинска школа)

Ученици техничке школе су се већински изјаснили да ће прво отићи на студије на Универзитетима Србије. И у случају ове школе, већина ученика планира да се одсели у иностранство након дипломирања због бројнијих пословних прилика које су везане за информационе технологије.

-Ја ћу ФОН у Београду, а након тога у зависности од околности, или ћу да останем овде или ћу да одем, ако буду финансије дозвољавале. Можда, Немачка, Аустрија. (Зајечар, техничка школа)

-Ја бих Електронски факултет у Нишу, па у Немачку, јер тамо имам тетку. (Зајечар, техничка школа)

-Ја бих ишао после студија у Америку. Тамо ми је брат отишао пре месец дана. Задовољан је тамо и има бољу плату него овде. Отишао је у Чикаго. (Зајечар, техничка школа)

Табела 1. Потенцијалне емиграционе дестинације ученика и дестинације мигрантских мрежа учесника фокус група

Потенцијалне емиграционе дестинације	Мигрантске мреже испитаника
1. Немачка	1. Аустрија
2. САД	2. Немачка
3. Швајцарска	3. Швајцарска
4. Аустрија	4. САД
5. Канада	5. Француска
	6. Аустралија
	7. Италија

Извор: самостална обрада аутора на основу одговора испитаника.

Резултати фокус група показују да су потенцијалне емиграционе дестинације ученика Града Зајечара углавном традиционална одредишта становништва источне Србије али и Србије, посматрано на националном нивоу. Највећи број одговора добила је Немачка, потом САД, Швајцарска, Аустрија и Канада.

Станковић (2014) наводи да су топ три дестинације наших грађана према попису 2011. године управо Аустрија, Немачка и Швајцарска а са тим у вези код испитаника показало се да су ове дестинације и даље популарне. Сједињене Америчке Државе у одговорима испитаника заузеле су високо друго место, овај резултат може се повезати са окренутошћу младог становништва ка западним вредностима али и мекој моћи САД-а. Свакако према Станковићу (2014), САД И Канада су на шестом и осмом месту на скали вредносне лествице релативних удела спољних миграната Србије што показује да то нису нови правци емиграције и да су и даље актуелни.

Када погледамо мигрантске мреже испитаника односно државе у којима већ живи њихова породица, родбина и пријатељи добијамо дестинације мигрантских мрежа које су својствене источној Србији. Испитаници су навели да највећи број њихове породице, родбине и пријатеља живи управо у Аустрији, потом у Немачкој и Швајцарској, значајан број испитаника навео је да имају неког блиског у САД, Француској, потом Аустралији и Италији.

-Мени је деда у Аустрији и каже да је свакако боље него овде. (Зајечар, медицинска школа)

-Ја имам само пријатеље у Француској и кажу да у суштини и није тако сјајно баш тамо. У суштини нигде није сјајно, али боље је него овде. Овде људи не могу да нађу посао и све то... (Зајечар, медицинска школа).

-Немачка, Аустрија... Тамо имам рођаке. (Зајечар, техничка школа)

-Кумови су ми у Италији, а тетка и теча су у Швајцарској и кажу да неће сигурно да се врате овде. (Зајечар, медицинска школа)

-Ја имам ујака у Италији и три стрица у Аустрији, Немачкој и Швајцарској. (гимназија, Зајечар)

Резултати указују да су ученици приликом њиховог одабира потенцијалне емиграционе дестинације дали одлучујући значај мигрантским мрежама. Учесници су истакли да присуство чланова породице, родбине, пријатеља и познаника у земљи дестинацији значајно олакшава њихов процес селидбе. Учесници указују да им је лакше да се одселе у дестинацију у којој

имају већ некога као и да ће се осећати тако сигурније. Дискусијом, поједини испитаници назначили су да би првенствено отишли у земљу где имају неког ближег а потом, кад би „се снашли“ (стекли одређени финансијски капитал, сигурност у земљу пријема, добили адекватну психолошку подршку након имиграције), наставили би негде даље. Велики је значај мигрантских мрежа у погледу имиграције и интеграције нових имиграната што заправо и јесте једна од главних функција мрежа миграната. Такође, резултати показују да одлазак на високо образовање краткорочно одлаже потенцијалну емиграцију за најмање онолико година колико трају студије. С тим у вези образовање у контексту овог истраживања не представља фактор који би потенцијално утицао на одлуку остајања у држави, што се може повезати са савременим трендом емиграције високообразованих људи односно brain drain емиграције. У наредним редовима приказани су одговори ученика који потврђују позитиван утицај мигрантских мрежа на емиграционе намере испитаника.

-Ја бих уписала фармацију у Београду. Уколико будем задовољна свим условима за рад остала бих, није ми проблем, али уколико не, има где да одем. Тако да бих отишла... Цела моја родбина је у Швајцарској, тако да тамо бих отишла и првенствено конкретно за мој посао и за овај смер који ја хоћу. Тамо врве апсолутно фармацеутске куће, фирме, тако да мислим да би ми то било одлично. Ишла сам тамо код фамилије. Имам фамилију, који год град вам падне на памет. Берн, Луцерн, Базел, Сан Гален... (Зајечар, гимназија)

-Прво бих да завршим факултет, па онда после тога да видим да ли ћу успети овде да се снађем. Волела бих да одем у Аустралију. Тамо имам фамилију. (Зајечар, медицинска школа)

-Ја бих уписао Електронски факултет у Нишу, па бих отишао у Немачку, јер тамо имам тетку. (Зајечар, техничка школа)

-Планирам да упишем Вишу медицинску школу у Ђуприји. Свакако, паузираћу годину дана и нећу одмах сада да упишем. Ићи ћу у иностранство да радим, па после тога. Па после те Више медицинске могу да се запослим у иностранству. Сада бих ишла на годину дана у Швајцарску, пошто тамо већ имам родбину. Нисам тамо раније ишла, али свакако сада планирам. (Зајечар, гимназија)

Постоје и одговори ученика који указују на то да би се потенцијални мигранти селили у оне земље где немају никог од родбине и пријатеља, већ да би се тамо одселили јер им је непознато и зато што их, како наводе, привлачи одувек.

-Ја бих у Америку. Немам никога тамо од родбине, али бих отишао. (Зајечар, техничка школа)

Приликом анализе фокус група, дошло се до закључка да одређени број испитаника има држављанство других држава или има реалне могућности да на основу порекла добије држављанство друге државе. Ученици који имају страно држављанство у највећем броју имају пасоше Бугарске и Румуније, док је један ученик навео да може добити и пасош Словеније преко мајке која је и њихова држављанка.

Анализом интервјуа становника на територији Града Зајечара долази се до следећих закључака. На питање где се људи највише исељавају из вашег краја највећи број испитаника навео је Немачку, затим Аустрију и САД, одређени број испитаника рекао је да се селе углавном у иностранство, што не говори о конкретној држави. Поједини испитаници навели су да је сада актуелан одлазак на привремени рад у трајању од три месеца, те државе су пре свега Немачка, Аустрија и Швајцарска. Реч је о циркуларним миграцијама које су такође карактеристичан вид миграције за источну Србију и Зајечар. Испитаници су говорили и о одласку на рад на Аљаску (САД) где становништво ради у фабрикама за прераду рибе и да то углавном функционише преко пријатеља који су већ тамо и запослени су. Истакли су и да се највише селе геронто-домаћице и медицински радници у погледу професионалних квалификација.

-Више се исељавају у иностранству. Највише у Аустрију и Немачку. (Звездан, женски пол, 21. година)

На питање о мигрантским мрежама, учесници су у убедљиво највећем броју истакли да су им породица, родбина и пријатељи већински у Немачкој, затим у САД, Холандији и Француској. Остале државе које се помињу у интервјуу су Белгија, Аустрија и Словенија. Одговори испитаника

у већини случајева су слични са одговорима ученика средњих школа. Поред традиционалних земаља емиграције присутне су и Белгија и Холандија које се према попису из 2011. године налази у првих десет земаља дестинација Србије (Станковић, 2014) па се може закључити да нису типичне земље емиграције становништва Србије.

-Једна сестра од тетке је у Немачкој. Два друга су у Словачкој и добили су радну дозволу на две године. Један друг већ пар година одлази на Аљаску на пар месеци годишње, ради на броду, чисти рибу. Мама од друга је отишла преко једне агенције у Немачку и тамо чисти по кућама. Један колега је отишао у Немачку и тамо ради као лекар у једној бањи. (Зајечар, мушки пол, 27. година)

Током спровођења полуструктурисани интервјуа испитаници су пружали разноврсне одговоре што указује на комплексност њихових искустава и перспектива. У складу са тим, наводили су различите државе у које би потенцијално емигрирали. Емигрирали би у Холандију, Словенију и Немачку, потом Италију, Финску, Шведску итд. Није било могуће издвојити државу са убедљиво највећим бројем одговора, овај случај само потврђује сложеност истраживања миграционих феномена.

-У Холандији. То је земља лала и ветрењача, бајковита... и на лествици економски стабилних држава, где су регулисане све норме. (Зајечар, женски пол, 27. година)

-У Немачкој ... због система, због практичних разлога, цене су прилагођене платама, коректни су према странцима. (Зајечар, женски пол, 33. година)

-У Словенији. Иако тамо никада нисам била мислим да је Словенија лепа и чиста земља, а и људи су пријатни. Не бих волела да одем нпр. у Немачку, јер тамо сви одлазе. (Зајечар, пол женски, 30 година)

Одговори испитаника интервјуа показују да у њиховом случају мигрантске мреже нису одлучујући фактор одласка у иностранство. Постоје одговори у којима испитаници наглашавају да управо не би отишли у државе у којој су им родбина и пријатељи, као и одговори да се не би селили у земље у којима „сви иду“ што би се у контексту Зајечара односило на Немачку, Аустрију и Швајцарску. Интересантно је да је већина испитаника интервјуа констатовало да емиграцију посматрају као претњу укупном развоју њихове општине али услед недостатка посла и перспективе они не осуђују људе који одлазе у иностранство ради бољих услова живота.

-Мислим да су претња, јер млади одлазе. У селима су остали само стари и села се полако гасе, а почео је и град да се гаси. Старе који су остали у селу деца и унуци обилазе једном или два пута годишње. (Звездан, женски пол, 21. година)

ЗАКЉУЧАК

Историјски посматрано источна Србија са Зајечаром већ преко 60 година активно партиципира у креирању дијаспоре. Становништво Зајечара због лоших социо-економских услова селило се претежно у Немачку, Аустрију, Швајцарску. Дугогодишња емиграција довела је до тога да се формирају мигрантске мреже између земаља дестинација и простора источне Србије. Мигранти пионири постепено су са собом повлачили своје пријатеље, породицу и родбину у иностранство. Мреже у овом контексту смањују „цену“ миграције (безбедносну, финансијску, психолошку) и олакшавају имиграцију. Формирањем мрежа диференцирале су се дестинације које су данас постале главни правци исељавања становништва и центри наше дијаспоре.

Резултати фокус група и интервјуа показују да становништво урбаног и руралног простора Града Зајечара има велики емиграциони потенцијал. Заједничко већини испитаника фокус група је то да би емиграција коначно наступила тек након завршетка студија на неком од Универзитета Србије што показује да би се потенцијално иселило становништво које ће тада бити високообразовано. У мањем броју било је и испитаника који планирају останак у Србији али не и у Зајечару, управо је најмање испитаника навело да ће остати у Зајечару (уколико се не би селили у иностранство живели би у Београду, Нишу и Новом Саду).

Топ пет потенцијалних дестинација испитаних ученика представљају државе које су традиционалне дестинације зајечарских емиграната: Немачка, САД, Швајцарска, Аустрија и Канада. У погледу мигрантских мрежа испитаника највише се истичу управо Аустрија, Немачка, Швајцарска потом САД, Француска, Аустралија и Италија. Испитаници су потврдили да је

значај својих рођака и пријатеља у иностранству јако велик у смислу њихове потенцијалне емиграције. Велики број учесника одселио би се управо у државе у којим имају већ неког свог, што потврђује утицај мигрантских мрежа на емиграционе намере испитаника. Може се закључити да су германофоне земље (Немачка, Аустрија и Швајцарска) и даље популарне дестинације становништва овог простора, што не изненађује с обзиром да су ту највеће заједнице грађана Србије (и Зајечара) у иностранству. Ако погледамо редослед дестинација испитаника приметимо да су на другом и петом месту англофоне државе САД и Канада. Државе енглеског говорног подручја привлачне су нашим ученицима с обзиром да су добро упознати са језиком, да га уче у школама и да су привржени западњачкој култури. Одређени број испитаника одселио би се у државе у којој немају никог и то из разлога јер их одувек привлаче. У оваквим случајевима мигрантске мреже немају утицај. Испитаници који поседују инострано држављанство указали су да ће свакако искористити могућности које им пружају ти пасоши (претежно пасоши Бугарске и Румуније) то су углавном олакшице у контексту да нема ограничења приликом емиграције унутар Европске уније.

Испитаници са којима је спроведен полуструктурисани интервју давали су изузетно хетерогене одговоре што отежава идентификацију топ дестинација њихове потенцијалне емиграције. Међу дестинацијама нашле су се Холандија, Словенија, Немачка, САД итд. Док су мреже интервјуисаних учесника традиционална Немачка, потом САД, Холандија и Француска. Интервјуисани узорак навео је и значај циркуларних миграција на испитаном простору, с обзиром на то да је било више одговора о одласку на привремени рад у иностранство у трајању до 3 месеца. У овом истраживању било је и испитаника који говоре о томе да би се преселили у неке мање „популарне“ државе. Међу одговорима могло је се наћи и оних који никада не би отишли у Немачку или Аустрију, али је број испитаника са оваквим одговорима релативно мали и углавном условљен масовношћу емиграције њихових познаника.

Мигрантске мреже евидентно представљају важан фактор који доводи до потенцијалне емиграције како показују истраживања овог рада. Живот родбине и пријатеља у иностранству утиче на размишљања о пресељењу уопштено а специфично утиче и на могућност исељавања управо у тим државама. Међутим овим истраживањем долази се до закључка да мигрантске мреже нису у апсолутно свим условима од пресудног значаја за исељавање, испитаници би се селили и тамо где немају никог али и у државама у којима им заправо нису родбина и пријатељи, указујући да није увек и за сваког адекватно да се одсели тамо где су родбина и пријатељи. Даље истраживање мигрантских мрежа и улога коју ове мреже имају у процесу спољних миграција је преко потребно. Дубље разумевање начина на који мигрантске мреже утичу на потенцијалну емиграцију, имиграцију и интеграцију од виталне су важности ради бољег разумевања миграција. Земље извознице радне снаге као што су Индија, Турска, Пакистан, Мексико и сл. идентификовале су значај мигрантских мрежа и почеле су развијати стратегије којим би утицали на развој локалних самоуправа из којих радна снага и земаља дестинација и потиче.

ЛИТЕРАТУРА

- Arandarenko, M. (2022). Migracije, kvalifikacije i tržište rada. Nacionalni izveštaj o ljudskom razvoju–Srbija, 97-116.
- Bircan, T., Purkayastha, D., Ahmad-yar, A. W., Lotter, K., Iakono, C. D., Göler, D., ... & Ünver, Ö. (2020). Gaps in Migration Research: Review of migration theories and the quality and compatibility of migration data on the national and international level. HumMingBird Paper, (July).
- Böcker, A. G. (1994). Chain migration over legally closed borders: Settled immigrants as bridgeheads and gatekeepers.
- De Haas, H. (2010). Migration and development: A theoretical perspective. *International migration review*, 44(1), 227-264.
- De Haas, H. (2010). The internal dynamics of migration processes: A theoretical inquiry. *Journal of ethnic and migration studies*, 36(10), 1587-1617.
- De Haas, H., Castles, S., & Miller, M. J. (2019). *The age of migration* (6th ed.). Red Globe Press.
- Gundumogula, M., & Gundumogula, M. (2020). Importance of focus groups in qualitative research. *International Journal of Humanities and Social Science (IJHSS)*, 8(11), 299-302.
- Krstić, D. (2018). *Zaječar: A View of a Provincial and Border Town in Serbia*. Гласник Етнографског института САНУ, 63(1), 101-119.
- Massey, D. S., & España, F. G. (1987). The social process of international migration. *Science*, 237(4816), 733-738.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (1993). *Theories of international migration: A review and appraisal*. *Population and development review* 431-466.

- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. & Taylor, J. E. 1998. *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*, Oxford, Clarendon Press.
- Meyer, J. (2001) „Network Approach versus Brain Drain: Lessons from the Diaspora“, *International Migration*, 39(5).
- Petrović, M., Backović, V., & Petrović, I. (2017). *Vežanost za mesto i migracione namere stanovništva: Primer osam gradova u Srbiji*. *Stanovništvo*, 55(2), 1-24.
- Rašić, M. (2022). *Zamišljena domovina: klubovi, identitet i integracija srpskih gastarbajtera u Beču/Imagined homeland: clubs, identity and integration of Serbian guest workers in Vienna* (pp. 1-240). Beograd: Etnografski institut SANU/Belgrade: Institute of Ethnography SASA.
- Skoko, B., & Benković, V. (2009). *Znanstvena metoda fokus grupa – mogućnosti i načini primjene*. *Politička misao: časopis za politologiju*, 46(3), 217-236.
- Šantić, D. (2020). *Leaving Serbia Aspirations, intentions and drivers of youth migration democracy and human rights*. Beograd: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Todorović, M., Javor, V., & Radić, N. (2020). *Emigracioni potencijal mladih u Srbiji. Migracijske i etničke teme*, 36(2-3), 155-171.
- Wattles, I. (2019). *Intervju kao istraživačka metoda: Teorijski aspekti*. *Civitas*, 9(02), 201-213.
- Милетић, Р., Тодоровић, М., & Миљановић, Д. (2009). *Приступ неразвијеним подручјима у регионалном развоју Србије. Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ САНУ 59 (2), 149, 171.*
- Национална академија за јавну управу, (2020). *Упутство за спровођење фокус групе*. Преузето са: <https://para.gov.rs/extfile/sr/1950/Uputstvo%20fokus%20grupe1.pdf> (приступљено 12. јуна 2024. године).
- Станковић, В. (2014). *Србија у процесу спољних миграција*. Република Србија, Републички завод за статистику.
- Шантић, Д. Спасовски, М. Јакопин, Е. Девецић, М. Антић, М. Кнежевић, А. Ђорђевић, А. Судимац Мратинковић, Д. Радић, Н. Ђуркин, Д. Јавор, В. Тодоровић, М. (2019). *Истраживање ставова и намера становништва о пресељавању и утврђивање утицаја миграција на демографско старење у четири јединице локалне самоуправе, у циљу формулисања препорука за креирање мера популационе политике*. Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет. ISBN 978-86-6283-077-7.

EMIGRATION INTENTIONS OF THE RESIDENTS OF THE CITY OF ZAJEČAR THROUGH THE PERSPECTIVE OF MIGRANT NETWORKS

Marko Petrović²

Abstract: Since the mid-sixties of the last century, the area of Eastern Serbia has been facing a process of intensive emigration of the population. During the process of emigration, social migrant networks are created between the countries of origin of the migrants and the countries of their destination. As networks play a key role in shaping migration decisions and experiences, it is very important to examine their role and importance in the Republic of Serbia, and above all in its emigration zones. As the eastern part of Serbia (Braničevo and Zaječar regions) belongs to the oldest emigration zone, it is very important to determine how the networks were formed, their evolution and transformation, but first of all the influence on the attitudes and intentions of the population of this part of Serbia regarding migration. The work is based on the results of field research conducted in 2019, which investigated various aspects of migration phenomena, as well as the role of migrant networks, i.e. family, friends and acquaintances abroad in attracting new immigrants. In the research, the methods of focus group interviews, semi-structured interviews, as well as field observations in the urban and rural areas of the City of Zaječar were applied. The results showed that migrant networks shape decisions about migration and its outcomes, and their role is most often of key importance in making the decision about migration, because they represent the best and fastest way to obtain information about the potential country of destination, employment opportunities, but also in financial support upon arrival. The study of migration networks in Serbia, through comparison with other countries, will lead to a better understanding of this phenomenon, influence on future decisions on migration, as well as a more significant connection between local self-government and the diaspora in the function of development.

Keywords: emigration, diaspora, migrant networks, City of Zaječar, Republic of Serbia

² Ph.D. student, petrovic.marko95@gmail.com, ORCID: 0009-0008-3686-6283